

 AKRA Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi (AKRA)	Akra Journal of Culture Art and Literature (AKRAJOURNAL)	
Yıl 14, Year 14, Cilt 14, Volume 14, Sayı 38, Issue 38, Ocak 2026, January 2026 e issn: 2687-6361		
Özgünlük kontrolü		Authenticity process
DOI: 10.31126/akrajournal.1705200		
Makale türü: Araştırma makalesi		Article type: Research article
Geliş tarihi	23.05. 2025	Submitted date
Kabul tarihi	08.11. 2025	Accepted date
Elektronik yayın tarihi	25.03. 2026	Online publishing date
Atıf Bilgisi / Reference Information <i>Mehmet Emin Tuean (2026). Kommagene Krallığında Mithra Kültü: Doğu-Batı Kültürel Sentezi ve Siyasi-Diplomatik İşlevi, Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi AKRA / Akra Journal of Culture Art and Literature, AKRAJOURNAL / 2026 / C.14 / S. 38 / s. 297-323</i>		

KOMMAGENE KRALLIĞINDA MITHRA KÜLTÜ: DOĞU-BATI KÜLTÜREL SENTEZİ VE SİYASİ-DİPLOMATİK İŞLEVİ

Mehmet Emin TURAN*

Öz: Bu çalışma, Kommagene Krallığı'nda Mithra kültürünün dinî ve siyasi yapıya etkisini incelemektedir. Doğu ile Batı medeniyetlerinin kesişim noktasında yer alan Kommagene Krallığı, birden çok inanç sistemini harmanlayarak özgün bir dinî kimlik oluşturmuştur. Bu sentezin önemli unsurlarından biri olan Mithra kültü, I. Antiochos'un ilahî meşruiyet arayışıyla bütünleşmiş ve özellikle Nemrut Dağı, Arsameia ve Doliche gibi kutsal alanlarda vücut bulmuştur. Güneş, adalet ve göksel otoriteyi simgeleyen Mithra figürü, kralliyet ideolojisinin temel dayanaklarından biri hâline gelmiştir. Arsameia'daki yer altı tüneli gibi ritüel alanlar, bu inancın gizemci yönünü

*Bartın Üniversitesi / ORCID ID: 0009-0003-9280-8639

ortaya koyarken, Karadeniz Bölgesi'ndeki benzer yapılar da Mithra kültürünün Anadolu genelindeki yayılımını göstermektedir. Pontus Kralı VI. Mithridates'in etkisiyle bölgeye yayılan bu inanç sistemi, Roma döneminde, Roma egemenliği altında bulunan dünyanın bir çok noktasında kendini göstermiştir. Anadoluda da Doliche gibi merkezlerde varlığını sürdürmüştür. Çalışma, Mithras kültürünün Kommagene'de nasıl bir meşruiyet aracı olarak kullanıldığını ve bu inanç yapısının hem yerel hem de imparatorluk düzeyinde nasıl bir dinî geçiş noktası işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Kommagene, Mithra, Doliche, Arsameia, Nemrut Dağı, Kahta.

THE CULT OF MITHRA IN THE KINGDOM OF COMMAGENE: EAST–WEST CULTURAL SYNTHESIS AND ITS POLITICAL–DIPLOMATIC FUNCTION

Abstract: This study examines the impact of the Mithraic cult on the religious and political structure of the Kingdom of Commagene. Situated at the crossroads of Eastern and Western civilizations, the Kingdom of Commagene forged a unique religious identity by blending multiple belief systems. One of the key elements of this synthesis was the Mithraic cult, which became intertwined with King Antiochos I's quest for divine legitimacy and found expression in sacred sites such as Mount Nemrut, Arsameia, and Doliche. The figure of Mithras—symbolizing the sun, justice, and celestial authority—emerged as a fundamental pillar of royal ideology. Ritual spaces such as the subterranean tunnel at Arsameia reveal the esoteric aspects of this belief system, while similar structures in the Black Sea region reflect the broader diffusion of the Mithraic cult throughout Anatolia. Under the influence of King Mithridates VI of Pontus, this religious tradition spread further and, during the Roman period, became visible in many parts of the Roman world, including prominent Anatolian centers like Doliche. This study highlights how the Mithraic cult was employed as a tool of legitimization in Commagene and how it functioned as a religious conduit both locally and across the broader imperial context.

Keywords: Commagene, Mithras, Doliche, Arsameia, Mount Nemrut, Kahta

Giriş

Antik dünyanın stratejik kesişim noktalarından biri olan Kommagene Krallığı, M.Ö. 162 ile M.S. 72 yılları arasında Roma İmparatorluğu ile Part Krallığı arasında tampon bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür (Başgelen, 2003, s. 17). Bu coğrafi konum, yalnızca siyasi arabuluculuğa değil, kültürel

ve dinî etkileşimlere de zemin hazırlamıştır (Bryce, 2009, s. 615). Krallığın başkenti Samosata –günümüz Samsat– Fırat Nehri’nin batı kıyısında yer almakta olup, bugün Atatürk Barajı gölü altında kalmıştır. Sınırları kuzeyde Malatya’dan doğuda Fırat’a, güneyde Şanlıurfa’nın bir bölümü ile kuzey Suriye’nin küçük bir kısmına, batıda ise Adıyaman, Gaziantep’in tamamı ve Kahramanmaraş’ın bir bölümünü kapsamaktaydı (Strabo, Geography, Book XVI, Chapter 2) (Şekil 1). Özellikle I. Antiokhos’un (M.Ö. 69-36) hükümdarlığı döneminde zirveye ulaşan krallık, Samsat ve Zeugma gibi ticaret merkezlerini kontrol ederek ekonomik ve siyasi güç elde etmiştir (Pliny the Elder, Natural History, Book V, Sections 66-69). Bu konum, Doğu ile Batı arasındaki etkileşimi dinî yapıya da yansıtmış; Pers ve Helenistik unsurların özgün bir sentezini doğurmuştur. Kommagene, Anadolu’da Mitraizm’in köken ve dönüşüm süreçlerinde kilit bir merkez konumundadır. Krallığın dinî politikaları, Pers Ahura Mazda inancını Helenistik tanrı anlayışıyla birleştirerek senkretik bir sistem oluşturmuş; Mithra, bu sistemin merkezinde yer alarak kraliyet ideolojisinin ayrılmaz parçası hâline gelmiştir (Dörner, 1987, ss. 123-134). Mithra kültü, gizemli bir öğretiden öte, siyasi meşruiyet ve diplomatik denge aracı olarak işlev görmüştür. Mithra üzerine yapılan çalışmalar genellikle Pers kökenini (Cumont, 1956), Helenistik yeniden yorumunu veya Roma’daki yayılımını ele alırken (Clauss, 2000, ss. 76-131), Kommagene ve Doliche gibi yerel merkezlerdeki özgün unsurlar son yıllarda daha fazla dikkat çekmektedir (Beck, 2004; Blömer & Winter, 2011). Doliche’de ortaya çıkarılan iki Mithraeum, kültürün katmanlı yapısını ve uzun süreli varlığını belgelemektedir (Winter & Schütte-Maischatz, 2004, s. 102).

Bu alanda daha önce yapılan çalışmalar, Mithra kültürünün genel hatlarını çizmekle birlikte bazı boşluklar bırakmıştır. Örneğin, Cumont’un (1956) klasik çalışması Pers kökenine odaklanırken, Ulansey (1989) Tarsus ve Kilikya korsanlarını öne çıkarmış; ancak Kommagene’nin siyasi-diplomatik bağlamdaki rolü yeterince irdelenmemiştir. Dörner ve Goell’in (1963) Nemrut kazıları ile Blömer ve Winter’ın (2011) Doliche buluntuları yerel sentezi vurgulamış olsa da, dexiosis sahnelerinin Part geleneğiyle ilişkisi veya basamaklı

tünellerin inisiyasyon işlevi sistematik bir çerçevede ele alınmamıştır. Bu çalışma, tam da bu boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır: Mithra kültürünün Kommagene’de yalnızca dinî bir figür değil, Roma-Part-Ermeni üçgeninde diplomatik denge aracı olarak kullanıldığını, dexiosis sahnelerinin Part anlaşma geleneğinden türediğini ve basamaklı tünellerin inisiyasyon mekânı işlevi gördüğünü sistematik olarak ortaya koymayı amaçlamaktadır. Arkeolojik buluntularla yazılı kaynaklar birleştirilerek Nemrut Dağı kabartmaları, Arsameia tünelleri ve Doliche Mithraeum’ları ikonografik çözümlemelerle değerlendirilmiştir. Frig başlığı, güneş ışınları ve boğa kurban sahneleri gibi semboller Clauss’un (2000) sınıflandırmasına göre analiz edilmiş; dexiosis sahneleri ve inisiyasyon ipuçları tanrısal bağın ideolojik boyutunu aydınlatmak için kullanılmıştır (Hopfe, 1994, s. 147-158; Clauss, 2000, s. 70). Disiplinler arası bir yaklaşımla Mithra’nın Doğu-Batı sentezindeki konumu ve Anadolu’daki özgün gelişimi belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışma, Türkiye arkeolojisi ve antik dinler tarihi açısından günceldir; Doliche Mithraeum’ları, Arsameia tünelleri ve Nemrut Dağı kabartmaları kültürel süreklilik ve dönüşümü anlamada önemli katkılar sunmaktadır. Hristiyanlık dönemindeki haç izleri ise inanç kimliklerinin evrimini belgelemektedir (Blömer & Winter, 2011, ss. 259-260). Bu makale, mevcut literatürdeki bir boşluğu doldurmayı amaçlamaktadır. Cumont (1956) Pers kökenine, Ulansey (1989) Tarsus’a odaklanırken, Kommagene’nin diplomatik aracı rolü genellikle ihmal edilmiştir. Dexiosis sahneleri, Roma’daki fides kavramıyla karşılaştırıldığında (Clauss, 2000, s. 92), Part yazıtlarındaki miθra sözleşme tanığıyla daha yakın bir ilişki sergilemektedir (Boyce, 1975, s. 45). Bu durum, krallığın doğuya dönük denge politikasını ilk kez sistematik olarak ortaya koymaktadır. Ayrıca, basamaklı tünellerin ritüel işlevi üzerine yapılan tartışmalar (von Gall, 1967; Leonhard, 1915) genellikle su veya askeri amaçlara indirgenirken, inisiyasyon bağlantısı yeterince vurgulanmamıştır. Bu makale, tüm bu unsurları bir araya getirerek Kommagene’nin Mitraizm tarihindeki yerini yeniden konumlandırmayı/yorumlamayı hedeflemektedir.

Kommagene’nin dinî yapısı, Helenistik dönemin Doğu-Batı kesişiminde senkretik bir karakter taşımaktadır. Hükümdarlar, Pers ve Yunan kökenlerini

vurgulayarak meşruiyet sağlamış; I. Antiokhos, tanrılarla doğrudan akrabalık iddiasıyla kişisel bir hükümdar kültü geliştirmiştir (Dörner & Goell, 1963). Pers Ahura Mazda inancı ile Helenistik panteonun birleşimi, yeni karma tanrısal figürler üretmiştir. Bunların en önemlisi Apollon-Mithras-Helios-Hermes'tir; güneş, bilgelik, güç ve ışık sembollerini bütünleştirmektedir. Mithras, Zerdüşti gelenekten gelen ancak kültürel etkileşimlerle dönüşen bir tanrı olarak Kommagene'de Apollon ve Helios ile özdeşleştirilmiş; böylece hem doğu hem batı kutsal değerlerini temsil eden bir köprü hâline gelmiştir (Clauss, 2000, s. 7). Bu sentezin siyasi boyutu, krallığın jeopolitik gerçekliğini yansıtmaktadır: Roma'ya karşı Part ittifaklarını dengelemek için Mithra gibi evrensel bir figür ideal bir araç olmuştur. Bu sentez, anıtsal yapılar ve yazıtlarla somutlaşmıştır. Nemrut Dağı kutsal alanı (Şekil 2), tanrılarının ve hükümdarın yan yana betimlendiği görkemli bir örnektir; yazıtlar ilahi soyu pekiştirmektedir (Dörner & Goell, 1963). Arsameia'daki Grekçe yazıtlar Anadolu'nun en uzun epigrafik metinleri arasındadır (Şekil 3); Mithras heykeli ve yeraltı tüneli (Şekil 4) tanrının göksel ve yeraltı dünyasıyla bağlantısını vurgulamaktadır (Clauss, 2000). Bu yapılar, dinî ritüeller ve gizem ayinleri için tasarlanmıştır. Doliche ise Roma döneminde kültün sürekliliğini kanıtlamakta; tapınak kalıntıları Pers Mithras'ının Helenistik ve Roma dönüşümünü belgelemektedir (Shayegan, 2016, ss. 8-22). Mithra, siyasi otoriteyi güçlendiren bir araç olarak işlev görmüş; I. Antiokhos'un tanrılarla eşit betimlenmesi ideolojik entegrasyonu somutlaştırmıştır. Bu bağlamda, Nemrut'taki heykellerin ölçeği ve konumlandırması, krallığın hem doğu hem batı izleyicilerine hitap eden bir propaganda aracı olduğunu göstermektedir.

Mithra adına dair en eski kayıt, MÖ 1400'e tarihlenen Mitanni-Hitit barış antlaşmasında yer almaktadır; burada Hint-Ârî tanrılarla birlikte koruyucu olarak anılmaktadır (Thieme, 1960, ss. 301-317). Vedalar'da dostluk ve doğrulukla, Avesta'da ise sözleşme anlamıyla ilişkilendirilmektedir (Hinnells, 1990, s. 11; Dumézil, 1990, s. 83). Roma döneminde gizem dinî hâline gelen Mithraizm'in kökeni tartışmalıdır (Dürüşken, 2000). Cumont (1956) doğrudan Pers kökenini savunurken, Ulansey (1989, ss. 33, 40, 43) Tarsus'taki

entelektüel çevreleri, Perseus figürünü ve Kilikya korsanlarını öne sürmektedir. Mithridates Eupator ile korsanlar arasındaki ilişki, kültün Anadolu üzerinden yayıldığını düşündürmektedir. Bu yayılım süreci, Kommagene'nin stratejik konumunu bir kez daha ön plana çıkarmaktadır; zira krallık, hem doğu hem batı rotalarının kesişiminde yer almaktaydı. Pers'lerde I. Darius döneminde görülen Mitra (Arslan, 1999, ss. 425-445), Roma'da MS 1. yüzyıldan 3. yüzyıla dek zirve yapmıştır; 4. yüzyılda Kuzey Suriye'de varlığını sürdürmüştür (Ulansey, 1989; Blömer & Winter, 2011). Gizlilik esasına dayalı kült, yalnızca erkekleri kabul etmekte; yedi dereceli inisiyasyon sistemiyle hiyerarşi kurmaktadır. Üyeler tüccar, köle ve askerlerden oluşmaktadır (Burkert, 1999). Yazılı kaynaklar sınırlı olduğundan bilgiler arkeolojik veriler ve Hristiyan dinî metinlerinden elde edilmektedir (Baker, 1931). Pers Mithra'sı ile Roma Mithra'sı arasında bazı farklar vardır örneğin; Pers Mitra'sı (Şekil 5) boğa öldürme sahnesi içermezken; Roma Mithra'sı (Şekil 6) boğa kurban sahnesi ile özdeşleşmektedir (Clauss, 1990; Dürüşken, 2000, s. 146). Kült, Karadeniz'den Britanya'ya yayılmış; Hawarti Mithraeum'u MS 5. yüzyıla dek aktif kalmıştır (Winter & Blömer, 2011). Toplamda dünya genelinde 76 tapınak tespit edilmiş olup tapınakların en yoğun olduğu bölge Almanya'dır (Clauss, 2000; Cumont, 1956). Bu geniş yayılım, kültün uyarlanabilirliğini gösterirken, Kommagene'nin yerel varyasyonlarının Roma versiyonuna etkisini de akla getirmektedir.

Mithraeumlar doğal mağara, yapay oyuk veya mimari yapı şeklinde olup genellikle 20-50 kişi kapasitelidir (Winter, 2004). Ritüeller yeraltı mekânlarında gerçekleşmekte; mekânlar, mağara anlamına gelen, spelaeum, specus, templum gibi isimlerle ifade edilmekteydi (Phythian-Adams, 1915, ss. 64, 69). Mihrapta boğa öldürme rölyefi, meşale taşıyıcılar (Kautes ve Kautopates), kayadan doğan Mithra, aslan başlı figür ve diğer ikonlar yer almaktadır (Campbell, 1968). Bu unsurlar, kültün kozmolojik ve soteriyolojik boyutlarını yansıtmaktadır. Kommagene örneklerinde ise bu ikonlar, yerel sembollerle zenginleştirilmiş; Frig başlığı gibi unsurlar doğu kimliğini pekiştirmiştir. Roma'nın doğuya genişlemesiyle Mitraizm Anadolu üzerinden Batı'ya taşınmıştır; Kilikya korsanları İtalya'ya ulaştırmıştır (Plutarch, 1914, ss. 175-177). Bu etkileşim içerisinde Frigler de aracı rolü üstlenmiş olabilir (Rufus, 2009).

Hitit belgelerinde Mitra, “her şeyi gören tanık” olarak ışık ve güneşle ilişkilendirilmektedir (Brandon, 1954, ss. 108, 110). Beck (1998), Kommagene’yi köken merkezi olarak görmektedir; I. Antiokhos Grek-İran sentezi yaratmış, M.S. 72 ilhaki sonrası askerler kültü Roma’ya taşımıştır (Beck, 1998, ss. 121-125). Bu aktarım süreci, kültürün askeri çevrelerdeki popülerliğini de açıklamaktadır. Anadolu buluntuları bu görüşü desteklemektedir. Doliche’de iki keskin Mithraeum bulunmakta (Winter, 2000); Zerzevan Kalesi (Coşkun, 2017) ve Perge (Şahin, 1999) önemli merkezlerdir. Yine Arykanda ve Ariaramneia da olası mithraeum mekânları olduğu düşünülmektedir. Anadolu da ve birçok farklı coğrafyada bulunan Basamaklı tüneller kayadan doğum motifiyle ilişkilendirilmektedir (Clauss, 2000). Bu veriler, Anadolu’nun Mitraizm’in gelişim ve aktarımında merkezi bir rol oynadığını kanıtlamaktadır. Özellikle Doliche buluntuları, kültürün Roma öncesi kökenlerini aydınlatmakta; haç kazınmaları ise Hristiyanlık geçişini belgelemektedir

Basamaklı tüneller, kaya yükseltisinde 25-45 derece eğimle inen kayaya oyulmuş basamaklı geniş tünellerdir (Şekil 9, 10) (von Gall, 1967, ss. 504-505). Anadolu’da Orta, Karadeniz, Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde yoğunlaşmaktadır. İşlevleri su temini, askeri koruma veya kült olarak düşünülmektedir. Kült işlevi gören tüneller de oldukça fazladır (Belek, 1901; von der Osten, 1929). Büyük boyutlar sembolik anlam taşımakta; Kybele gibi ana tanrıça kültü ile ilişkilendirilmektedir (Leonhard, 1915, ss. 269-277; Strabon, 2015, XII.3.40). Bu tünellerin gizemli atmosferi, Mithra kültürünün yeraltı ritüelleriyle doğrudan bağlantılı görünmektedir. Paphlagonia’da su kaynağına ulaşmayan tüneller kült bağlamında değerlendirilmektedir (Johnson, 2010; Gökoğlu, 1952). Gabriel (1965), Yazılıkaya’daki basamaklı tünellerin tören güzergâhı olarak kullanılmış olabileceğini belirtmektedir. Arsameia tüneli giriş yazıtıyla dinî işlev taşımaktadır (Dörner, 1963). Urartu Şirinli Kale (Işık, 1987) ve İncesu kanyonu Kybele ile ilişkilendirilmektedir (Atalay & Ertekin, 1986; Summerer, 2006). Balawat frizleri boğa kurbanı ve kaynak bağlantısını göstermektedir. Pontos’ta Hisar Kavak nişi (Şekil 11-12) ve Kurul Kalesi simetrik nişleri (Şekil 13) heykel için tasarlanmıştır (Bulut, 2019).

Kurul, VI. Mithradates'e aittir; askerî yaygınlık ve Ulansey'in (1989) görüşüyle Mithra veya Kybele bağlantılıdır. Tünellerin inisiyasyon işlevi, Roma Mithraeum'larındaki gradus sistemiyle paraleldir (Clauss, 2000, s. 102). Arsameia da bulunan basamaklı tünel, yedi dereceli inisiyasyonla ilişkili olabilir. Su kaynağına ulaşmaması, palingenesis (yeniden doğuş) ritüelini desteklemektedir. Doliche Mithraeum'unda kayaya oyulmuş basamaklar bulunmuştur (Winter & Schütte-Maischatz, 2004, s. 96). Bu, tünellerin fiziksel ve sembolik geçiş mekânı olduğunu kanıtlamaktadır. Bu yapıların tasarımı, katılımcıların ruhsal dönüşümünü simgeleyen bir yolculuk sunduğunu düşündürmektedir.

Kommagene'de Mithra kültü arkeolojik ve epigrafik bulgularla belgelenmektedir. Doliche Mithraeum'ları (Şekil 7) erken ev sahipliği yapmaktadır (Blömer & Winter, 2011, 2006). I. Antiokhos yazıtları resmi statü vermektedir; "anlaşmaların koruyucusu" sıfatı siyasi söylemle uyumludur (Vermaseren, 1956; Dörner, 1987, ss. 244-248). İki Mithraeum katmanlı merkez olduğunu göstermekte; Roma sonrası süreklilik askerî çevreleri yansıtmaktadır (Winter & Schütte-Maischatz, 2004, ss. 88-89). Boğa kurbanı sahnesi, Nemrut'taki heykellerle ritüel ve sahneleme açısından benzerlik gösterirken, Frig başlığı doğu etkisini ve figürlerin dinamizmi Helenistik sanat anlayışını yansıtmaktadır. (Winter & Schütte-Maischatz, 2004, s. 93). Haç kazınması pagan dönüşümünü belgelemektedir (Blömer & Winter, 2011). Bu katmanlı kullanım, kültürün zaman içindeki adaptasyonunu gözler önüne sermektedir. Nemrut'ta Mithras genç sakalsız figürdür; dexiosis (Şekil 14) kutsal bağı temsil etmektedir (Hopfe, 1994, ss. 147-158; Dörner, 1987). Yazıtlar Apollon-Helios özdeşliğini vurgulamaktadır. Dexiosis, inisiyasyonlarda "syndexioi" kavramıyla uyumludur. Arsameia tüneli (Şekil 4) karanlıktan aydınlığa geçişi sembolize etmekte; su kaynağına ulaşmaması ritüelistik işlevi doğrulamaktadır (Clauss, 2000, ss. 70-152; Dörner & Goell, 1963). "Kayadan doğan tanrı" motifi desteklemektedir. Arsameia kabartması (Şekil 15) güneş huzmeleriyle Pers etkisini, Helenistik üslupla uyumu göstermektedir (Shayegan, 2016, ss. 8-22). Bu kabartmaların detayları, krallığın sanatsal yetkinliğini de ortaya koymaktadır. I. Antiokhos, Roma-Part-Ermeni arasında denge kurmak için Mithra'yı diplomatik araç olarak konumlandırmıştır. Pers sembolleri (güneş

tacı, Frig başlığı) doğuya, Apollon-Helios (Şekil 2) batıya hitap etmektedir (Hopfe, 1994, ss. 147-158). Dexiosis sahneleri, Roma'daki fides kavramından ziyade Part anlaşma geleneğiyle daha uyumludur; bu, Kommagene'nin doğuya eğilimini göstermektedir (Clauss, 2000, ss. 70-152). Ermeni giysi unsurları (Şekil 14) komşuluk bağını güçlendirmektedir (Dörner & Goell, 1963). Mithra, sadakat ve sözleşme tanrısı olarak krallığın bağımsızlığını koruyan diplomatik köprü işlevi görmüştür. Bu strateji, krallığın kısa ömrüne rağmen kültürel etkisini uzun vadeli kılmıştır.

Kommagene'deki Mithra, yalnızca dinî figür değil, devlet ideolojisinin taşıyıcısıdır. Nemrut'taki dört dexiosis sahnesinden üçü doğu tanrılarıyladır (Mithras, Artagnes, Herakles); yalnızca biri batı (Zeus-Oromasdes). Bu oran, krallığın doğu odaklı denge politikasını yansıtmaktadır (Dörner, 1987, s. 140). Roma ilhakından sonra (M.S. 72), kült askerler aracılığıyla batıya taşınmış; ancak Kommagene kökenli semboller (Frig başlığı) Roma Mithraeum'larında baskın kalmıştır (Blömer & Winter, 2011, s. 260). Bu durum, Anadolu'nun Mitraizm'in yerel dönüşüm merkezi olduğunu doğrulamaktadır. Benzer şekilde, Doliche'deki süreklilik, kültün esnekliğini ve yerel köklerini vurgulamaktadır. Kommagene Krallığı, coğrafi avantajını dinî-siyasi ideolojiyle bütünleştirerek Doğu-Batı köprüsü olmuştur. Mithra kültü, bu ideolojinin merkezinde yer alarak ışık, adalet ve sözleşme ilkeleriyle meşruiyet sağlamıştır. Nemrut anıtları ve dexiosis sahneleri siyasi propagandayı somutlaştırmaktadır (Dörner, 1987). Basamaklı tüneller, Mithraeum'lar ve yazıtlar kozmik ritüelleri ve ideolojik aktarımı yansıtmaktadır (Hinnells, 1990, s. 11; Dörner, 1987, ss. 140-142). Köken ve yayılımında Kommagene aracı rolü üstlenmiştir. Bu etkileşimler, antik dünyanın karmaşıklığını anlamada önemli dersler sunmaktadır. Bu çalışma üç somut katkı sunmaktadır: Mithra'nın diplomatik araç işlevi – Dexiosis sahneleri Part anlaşma geleneğinden türemekte; Roma fidesinden farklı olarak doğu odaklı sadakat vurgusu taşımaktadır.

Basamaklı tünellerin inisiyasyon mekânı olduğu – Su kaynağına veya bir yere, mekâna ulaşmayan yapılar, “karanlıktan aydınlığa” geçişi sembolize etmekte; kayadan doğum motifiyle uyumludur.

Kommagene'nin Mitraizm'in Anadolu kökeni hipotezini güçlendirmesi – Doliche ve Arsameia buluntuları, Pers kökenli anlatının ötesinde yerel sentezi belgelemektedir.

Mithra, dinî inançtan öte siyasi stratejinin anahtarıdır. Arkeolojik kalıntılar din-siyaset entegrasyonunu gözler önüne sermektedir. İlahi düzen koruyucusu olarak kutsal zemin yaratmış, krallığın tarihini şekillendirmiştir. Bu sentez, Anadolu'nun kültürel mirasını ve antik dinler tarihini aydınlatarak kültürler arası etkileşimin eşsiz bir örneğini sunmaktadır. Kommagene'deki Mithra kültü, arkeolojik ve ikonografik bir konu olmanın ötesinde, Türkiye'nin antik mirası açısından kritik bir araştırma alanıdır. Gelecek kazılar, bu bulguları daha da zenginleştirecektir.

Sonuç

Bu çalışma, Kommagene Krallığı'nda Mithra kültürünün yalnızca dinî bir figür olarak değil, aynı zamanda siyasi ve diplomatik bir araç olarak işlev gördüğünü sistematik biçimde ortaya koymuştur. Arkeolojik ve epigrafik veriler, Nemrut Dağı kabartmaları, Arsameia tünelleri ve Doliche Mithraeum'ları üzerinden değerlendirildiğinde, kültürün Doğu-Batı sentezi içinde merkezi bir rol oynadığı anlaşılmaktadır. Dexiosis sahneleri, Part anlaşma geleneğiyle ilişkili olarak krallığın doğuya dönük diplomatik stratejisini yansıtırken, basamaklı tüneller inisiyasyon ritüellerinin mekânsal ve sembolik yönlerini belgelemektedir. Boğa kurbanı, Frig başlığı ve güneş motifleri gibi semboller, kültürün hem yerel kökenlerini hem de Helenistik ve Roma etkilerini göstermektedir.

Kommagene'nin Mitra kültü üzerindeki rolü, kültürün Anadolu'da özgün bir sentez geliştirdiğini ve Roma öncesi kökenlerin yerel varyasyonlarla bütünleştiğini göstermektedir. Bu durum, hem yerel hem de evrensel boyutta Mitraizm'in adaptasyon ve sürekliliğine ışık tutmaktadır. Sonuç olarak, Kommagene'deki Mithra kültü, dinî, sanatsal ve siyasi unsurları bir araya getirerek krallığın ideolojik ve diplomatik hedeflerini desteklemiş, Anadolu'nun antik kültürel mirasındaki eşsiz konumunu pekiştirmiştir.

Görseller

Harita 1: kommagene krallığı (M.Ö. 162 ile M.S. 72) (<https://hive.blog/hede-io/@ozanyaman/komagene-kralligi>).

Görsel 1: Nemrut Dağı (Brijder, 2014).

Görsel

2:Arsemia da kaya tünelinin giriş kısmında yazılı olan Büyük Kült Yazıtı (nomos), aynı zamanda Anadolu'nun en büyük Grekçe yazıtıdır (Brijder, 2014)

Görsel 3: Arsameia'daki Büyük Kült Yazıtı'nın 3. metin sütunu (solda) ve 158 m uzunluğundaki taş tünelin girişi. (Brijder, 2014)

Görsel 4: Sasani Kralı II . Ardeşir'in taç giyme töreninin 4. yüzyıla ait rölyefi . Mithra, sol tarafta bir Lotus Çiçeği üzerinde duruyor ve elinde bir Barsom tutuyor (Grenet, 2016).

Görsel 5: Çift yüzlü Mithra kabartması. Fiano Romano (Roma), MS 2. ila 3. yüzyıl (Louvre Müzesi).

Görsel 6: Mithraeum 1 (Çoban, 2021).

Görsel 7: Mithraeum 2 (Çoban, 2021).

Görsel 8: Kurul Kalesi, Ordu, Basamaklı tünel (Bulut, 2020)

Görsel 9: Basamaklı tüneller. A-At Nalı Biçimli Basamaklı Tünel (Çekerek)
B-BasamaklıTavanlı Tünel (Hisarkavak Köyü) C-Yuvarlak Biçimli Basamaklı
Tünel (Kız Kayası)D-Üçgen Biçimli Basamaklı Tünel (Gökçeli Kalesi 3) (Bulut, 2020).

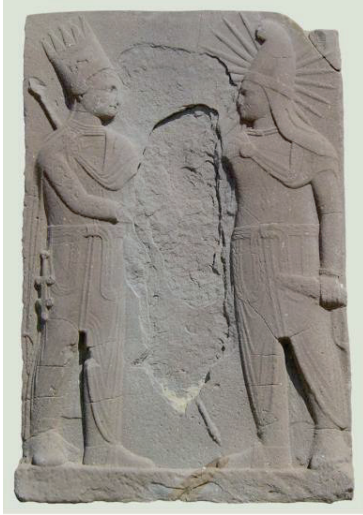
Görsel 10: Hisarkavak köyü, Çorum, basamaklı tünel (Bulut, 2020)

Görsel 11: Tapınak taklidi niş (Hisarkavak Köyü, Çorum) (Bulut, 2020).

Görsel 12: Ordu, Kurul Kalesi basamaklı tünel (Kaymakçı, 2020).

Görsel 13: Nemrut Dağı'ndan Antiochus I Theos ve Apollo-Mithras-Helios-Hermes (Brijder, 2014).

Görsel 14: Kaide II'nin tokalaşma steli için olası bir rekonstrüksiyon. Mithras-Helios figürünün rölyefinin büyük bir kısmı ve I. Antiochus'un sağ omuzu ile üst kolunun bir parçası korunmuştur (Opgehaffen, 2013).

KAYNAKÇA

Antik Kaynaklar

Plutarch. (1914). *Plutarch's lives (Vol. 5: Pompey, Caesar, Brutus, Mark Antony; B. Perrin, Trans.)*. Cambridge, MA: Harvard University Press. (Original work published ca. 100 CE)

Pliny the Elder. (1917). *Natural history (J. Bostock & H. T. Riley, Trans.)*. Harvard University Press. (Loeb Classical Library)

Strabo. (1917). *Geography (H. C. Hamilton & W. Falconer, Trans.)*. Harvard University Press. (Loeb Classical Library)

Strabo. (2015). *Geografika (A. Pekman, Çev.)*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları

Modern Kaynaklar

Atalay, E. ve Ertekin, A. (1986). "Çorum Yöresinde Yeni Bulunan Kaya Kabartması". *Eski Eserler ve Müzeler Bülteni*, 8, 19–26.

Arslan, M. (1999). *Roma Dönemi Kilikya Şehir Sikkelerinde Mithras Kültü*. OLBA (2), 425–445.

Baker, G. P. (1931). *Constantine and the Cristian Revolution*. New York: Eveligh Nash & Grayson Limited.

Bakırcı, M. (2012). *Bir Cumhuriyet Dönemi Şehri Kahta*. Çantay Kitabevi, İstanbul.

Başgelen, N. (2003). *Nemrut Dağı Keşfi, Kazıları, Anıtları*. Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.

Beck, R. (1998). *The Mysteries of Mithras: A New Account of Their Genesis*. The Journal of Roman Studies, 88, 115–128.

Beck, R. (2004). *Beck on Mithraism*. Trowbridge: Wiltshire.

Belck, W. (1901). *Forschungsreise in Kleinasien*. Verlag von Dietrich Reimer.

Bernt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian rock-cut shrines: Structure, Function and Cult Practice (Culture and history of the ancient Near East, 25)*. Brill, LeidenBoston.

Bulut, A. E. (2020). *A General Overview on the Stepped Tunnels in Pontos Region*. K. S. Girginer, G. Dardeniz, A. Gerçek, F. Erhan, E. Genç, İ. Tuğcu, Ö. Oyman-Girginer, M. C. Fırat, H. Gerçek, & M. F. Tufan (Eds.), *Amanosların gölgesinde: Hayriye Akıl anı kitabı* (ss. 47-62). Ege Yayınları.

Brandon, S.G.F. (1954). *Mithraism and Its Challenge to Christianity*. Hibbert Journal, 53, 107-114.

Brinkmann, V. & Brijder, Hermanus A. G. (2005). *Kleur! Bij Grieken en Etrusken, exh. cat. Allard Pierson Museum, 2nd December 2005–25th March 2006* (Amsterdam).

Brijder, Hermanus A. G. (2014). *Nemrud Dağı: Recent archaeological research and conservation activities in the tomb sanctuary on Mount Nemrud*. De Gruyter.

Bryce, T. (2009). *The Routledge Handbook of the Peoples and Places of Ancient Bulut, A. E. (2019). Pontos bölgesi basamaklı tünellerinin köken ve işlevleri üzerine bazı öneriler*. Cedrus: The Journal of MCRI, 7, 223–243.

Burkert, W. (1999). *İlkçağ Gizem Tapıları*. Çev. Bahadır Sina Şener. Ankara: İmge Kitabevi.

Campbell, L. A. (1968). *Mithraic Iconography and Ideology*. Leiden: E. J. Brill.

Clauss, M. (1990). *Mithras Kult und Mysterien*. München: Kempten Printed in Germany.

Clauss, M. (2000). *The Roman Cult of Mithras: The god and his mysteries*. Edinburgh University Press.

Clauss, M. (2001). *The Roman Cult of Mithras: The God and his Mysteries*. Çev. Richard Gordon. New York: Routledge.

Coşkun, A. (2017). *Zerzevan Kalesi, Roma'nın Sınır Garnizonu/Zerzevan Castle, Roman Border Garrison*. Diyarbakır: Valiliği Kültür Sanat Yayınları.

Cumont, F. (1956). *The Mysteries of Mithra* (T.J. McCormack çev.). New York: Dover.

Çoban, M. (2021). *Mitraizm ve Mitraizm'in erken dönem Hristiyanlığına olası etkileri*. Doktora Tezi (yayımlanmamış), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı, İstanbul, s. 237.

Dörner, F. K. (1987). *Der Thron der Götter auf dem Nemrud Dağ: Das Heiligtum des Antiochos I. von Kommagene*. 2. Auflage. Mainz am Rhein: Philipp von Zabern.

Dörner, F. K. (1987). *Dörner, Der Thron der Götter auf dem Nemud Dağ. Kommagene – das grosse archäologische Abenteuer in der östlichen Türkei* (sec. ed., originally: Kommagene. Götterthron und Königsgräber am Euphrat, 1981; also paperback ed. in 1991 (Bergisch Gladbach).

Dörner, F. K. & Goell, T. F. K. (1963). *Dörner & Th. Goell, 'Arsameia am Nymphaios. Die Ausgrabungen im Hierothesion des Mithradates Kallinikos von 1953–1956'*, IstForsch 23.

Dumezil, Georges. (1990). *Mitra Varuna An Essay On Two Indo European Representations Of Sovereignty Zone Books*.

- Dürüşken, Ç. (2000). *Roma'nın Gizem Dinleri*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- De Jerphanion, G. (1928). *Une Nouvelle Province de l'Art Byzantin: La Cappadoce*. Paris: E. Leroux.
- Erol, A. F. (2012). "Ordu İli Fatsa İlçesi Arkeolojik Yüzey Araştırması 2011". *Araştırma Sonuçları Toplantısı*, 30(2), 183–196.
- Estin, C. & Laporte, H. (2010). *Yunan ve Roma Mitolojisi* (M. Eran, Çev.). Ankara: TÜBİTAK.
- Gabriel, A. (1965). *Phrygie: Exploration Archéologique, La Cité de Midas Architecture, Tome IV*. Paris.
- Grenet, F. (2016). "Mithra (ii). Iconography in Iran and Central Asia". *Encyclopædia Iranica* (online ed.). Retrieved 19 May 2016.
- Gökoğlu, A. (1952). *Paphlagonia: Gayri Menkul Eski Eserleri ve Arkeolojisi*. Kastamonu.
- Hinnells, R. J. (1990). "Introduction: The questions asked and to be asked". In Hinnells, John R. (ed.). *Studies in Mithraism*. Rome: L'Erma di Bretschneider. p. 11.
- Hopfe, L. M. (1994). "Archaeological indications on the origins of Roman Mithraism". In Hopfe, Lewis M. (ed.). *Uncovering Ancient Stones: Essays in memory of H. Neil Richardson*. Eisenbrauns. pp. 147–158, 156.
- Işık, F. (1987). "Şirinlikale: Eine unbekannte Urartäische Burg und Beobachtungen zu den Felsdenkmälern eines schöpferischen Bergvolks Ostanatoliens". *Belleten LI* (200), 499–533.
- İznik, E. (1999). *Anadolu'da Mithra Kültü*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. Ankara.
- Jacopi, G. (1937). "Missione archeologica italiana in Anatolia. Relazione sulla prima campagna esplorativa". *Bollettino del Reale Istituto di Archeologia e Storia dell'Arte*, 7, 3–26.
- Johnson, P. (2010). *Landscape of Achaemenid Paphlagonia*. Unpublished Dissertation Thesis (Doctor of Philosophy), University of Pennsylvania.
- Kaymakçı, S. (2020). Doğu Pontos Bölgesi Kaleleri ve Basamaklı Tünellerine Bir Örnek: Kaledere Kalesi - Yeni Bulgular Işığında Arkeolojik Bir Değerlendirme. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 28, 569-586.
- Leonhard, R. (1915a). *Beiträge zur Geschichte Kleinasiens*. Berlin: De Gruyter.
- Leonhard, R. (1915b). *Paphlagonia: Reisen und Forschungen im Nördlichen Kleinasien*. Berlin: Dietrich Reimer Verlag.

Opgenhaffen, L. (2013). *Research on the adoption and uptake of 3D technology in archaeological practice*. Saxion University of Applied Sciences, Enschede, Netherlands.

Phythian-Adams, William J. (1915). *Mithraism*. London: Constable & Company.

Roller, L. E. (2012). "Frig Dini Kült Uygulamaları". In: Tüfekçi-Sivas, T., Sivas, H. & Frigler (Eds.), *Midas'ın Ülkesinde, Anıtların Gölgesinde* (pp. 202–231). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Rufus, Quintus Curtius. (2009). *Historiae Alexandri Magni* (E. H. Warmington, Trans.). Harvard University Press.

Summerer, L. (2006). "Die Göttin am Skylax: Ein monumentales hellenistisches Felsrelief in Nordanatolien". *Archäologischer Anzeiger*, 1, 17–29.

Shayegan, M. R. (2016). "The Arsacids and Commagene". In Curtis, Vesta Sarkhosh; Pendleton, Elizabeth J.; Alram, Michael; Daryaei, Touraj (eds.). *The Parthian and Early Sasanian Empires: Adaptation and expansion*. Oxbow Books.

Şahin, S. (1999). *Die Inschriften von Perge I* (Inschriften Griechischer Städte aus Kleinasien, C. 54). Bonn.

Şenyurt, S. Y. & Akçay, A. (2016). Kurul Kalesi (Ordu) VI. Mithradates Dönemi Yerleşimi Üzerine Ön Değerlendirmeler. *Seleucia ad Calycadnum – Olba Kazısı Serisi VI*, 6, 221-248. Homer Kitabevi ve Yayıncılık.

Şenyurt, S. Y. & Bulut, A. E. (2020). Pontos Bölgesi basamaklı tünellerinin köken ve işlevleri üzerine bazı öneriler. *Seleucia Olba Kazısı Serisi*, 10, 227-250. Bilgin Kültür Sanat.

Thieme, P. (1960). "The 'Aryan' gods of the Mitanni treaties". *Journal of the American Oriental Society*. (October–December) 80 (4): 301–317.

Ulansey, D. (1989). *Mitras Gizlerinin Kökeni* (H. Ovacık, Çev.). İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları.

Ulansey, D. (1991). *Origins of the Mithraic Mysteries*. New York, NY: Oxford University Press.

Von Gall, H. (1957). *Grabreliefs in Kleinasien: Untersuchungen zur Typologie und Ikonographie*. Mainz: Verlag Philipp von Zabern.

Von Gall, H. (1967). "Zu den Kleinasiatischen Treppentunneln". *Archäologischer Anzeiger*, 82, 504–527.

Von der Osten, H. H. (1929). *Researches in Anatolia I. Explorations in Central Anatolia, Season of 1926*. OIP 5.

Virchow, R. (1901). Lissauer, M., Bartels, M., Ritter, W., Belck, W., Zimmer, M., Schoetensack, Woodhull, A., Miller, M. G., Staudinger, P., Fritsch, G., Strauch,

C., Schmidt, H. & Voss, A. "Sitzung vom 21. December 1901". *Zeitschrift für Ethnologie*, 33, 445–548.

Vermaseren, M. J. (1956). *Corpus inscriptionum et monumentorum religionis mithriacae*. The Hague: Martinus Nijhoff. CIMRM 29.

Vermaseren, M. J. (1956–1960). *Corpus Inscriptionum et Monumentorum Religionis Mithriacae*, C. I–II. The Hague: Martinus Nijhoff.

Winter, E. (2000). "Mithraism and Christianity in the Late Antiquity". In: *Ethnicity and Culture in Late Antiquity* (Ed. Stephen Mitchell & Geoffrey Greatrex), 173–182. London: Duckworth.

Winter, E. & Schütte-Maischatz, A. (2004). *Doliche – Eine kommagenische Stadt und ihre Götter: Mithras und Jupiter Dolichenus*. *Asia Minor Studien*, 52. Bonn: Dr. Rudolf Habelt GmbH.

Winter, E. Blömer, M. (2006). *Doliche* (N. Salgar Çev.). Gaziantep: Mark.

Winter, E. & Blömer, M. (2011). *Toros ve Fırat Arasındaki Tanrılar Ülkesi: Kommagene*. (N. Naycı, Z. Yüncü, S. Coutignies, P. Aykaç, Ö. Özçakır ve Güney, Çev.). İstanbul: Homer Kitabevi.

Genişletilmiş Özet

Antik dünyanın stratejik kesişim noktalarından biri olan Kommagene Krallığı, M.Ö. 162 ile M.S. 72 yılları arasında Roma İmparatorluğu ile Part Krallığı arasında tampon bir devlet olarak varlığını sürdürmüştür. Bu özgün jeopolitik konum, yalnızca siyasi ve askeri dengeyi değil, aynı zamanda kültürel ve dinî etkileşimleri de derinleştirmiştir. Kommagene, Doğu ile Batı arasında bir geçiş alanı oluşturmuş; bu durum krallığın dinî yapısında belirgin bir senkretizmin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır. Pers ve Helenistik unsurların birleşimiyle şekillenen bu yapı içerisinde Mithra kültü merkezi bir rol üstlenmiştir. Bu çalışma, Kommagene’de Mithra kültünün yalnızca bir inanç sistemi değil, aynı zamanda siyasi meşruiyet ve diplomatik denge aracı olarak nasıl işlev gördüğünü ortaya koymayı amaçlamaktadır.

Mithra üzerine yapılan araştırmalar çoğunlukla Pers kökeni, Roma dönemindeki yayılımı ya da Helenistik yeniden yorumları üzerinde yoğunlaşmıştır. Buna karşın, Kommagene gibi yerel merkezlerde kültün kazandığı özgün anlamlar ve siyasi işlevler uzun süre ikincil planda kalmıştır. Bu makale, söz konusu boşluğu doldurmayı hedefleyerek Mithra’nın Kommagene’deki rolünü çok katmanlı bir çerçevede ele almaktadır. Çalışmanın temel savı, Mithra kültünün Kommagene’de dinî bir figür

olmanın ötesine geçerek Roma–Part–Ermeni üçgeninde diplomatik bir araç olarak konumlandırıldığıdır. Özellikle dexiosis sahneleri, basamaklı tüneller ve Mithraeum’lar bu savın arkeolojik ve ikonografik dayanaklarını oluşturmaktadır.

Çalışmada, arkeolojik buluntular ile yazılı kaynaklar birlikte değerlendirilmiş; Nemrut Dağı kabartmaları, Arsameia tünelleri ve Doliche Mithraeum’ları ikonografik ve bağlamsal çözümlemelerle incelenmiştir. Frig başlığı, güneş ışınları ve boğa kurbanı gibi semboller, Mithra ikonografisinin yerel ve evrensel unsurlarını ortaya koymak amacıyla analiz edilmiştir. Dexiosis sahneleri ise tanrı ile kral arasındaki kutsal bağın ideolojik boyutunu anlamak için temel veri olarak ele alınmıştır. Bu sahnelerin Roma’daki *fides* kavramından ziyade, Part geleneğindeki sözleşme ve sadakat anlayışıyla daha yakın ilişkiler taşıdığı görülmektedir. Bu durum, Kommagene’nin diplomatik yöneliminde doğuya dönük bir denge politikasının varlığına işaret etmektedir.

Kommagene’nin dinî yapısı, Pers Ahura Mazda inancı ile Helenistik panteonun birleşimi sonucu oluşan senkretik bir karakter sergilemektedir. I. Antiokhos’un tanrılarla doğrudan akrabalık iddiasına dayanan hükümdar kültü, bu sentezin en somut örneğini oluşturmaktadır. Apollon–Mithras–Helios–Hermes gibi karma tanrısal figürler, güneş, adalet ve kozmik düzen kavramlarını bir araya getirerek hem doğu hem batı dünyasına hitap eden bir ideolojik zemin yaratmıştır. Nemrut Dağı kutsal alanında tanrılarla yan yana betimlenen hükümdar figürü, bu ideolojinin anıtsal bir ifadesidir. Yazıtlar ve heykel programı, krallığın meşruiyetini ilahi kökenle pekiştirmeyi amaçlamaktadır.

Mithra kültürünün ritüel boyutu, özellikle basamaklı tüneller ve yeraltı mekânları üzerinden değerlendirilmektedir. Anadolu’nun farklı bölgelerinde görülen basamaklı tünellerin bir kısmının su temini ya da askeri amaçlara hizmet etmediği; aksine ritüel ve inisiyasyon bağlamında işlev gördüğü anlaşılmaktadır. Arsameia’daki basamaklı tünel, karanlıktan aydınlığa geçişi simgeleyen yapısıyla “yeniden doğuş” fikrini desteklemektedir. Bu özellikler, Roma Mithraeum’larındaki yedi dereceli inisiyasyon sistemiyle paralellik göstermektedir. Doliche Mithraeum’larında tespit edilen kaya oyma basamaklar da bu yorumu güçlendirmektedir. Böylece basamaklı tüneller, Mithra kültüründe fiziksel olduğu kadar sembolik bir geçiş mekânı olarak değerlendirilmektedir.

Doliche, Kommagene’de Mithra kültürünün sürekliliğini belgeleyen en önemli merkezlerden biridir. Burada ortaya çıkarılan iki Mithraeum, kültürün Roma öncesi kökenlerini ve Roma dönemindeki dönüşümünü aynı anda gözler önüne sermektedir.

Boğa kurbanı sahneleri, Frig başlığı ve Helenistik üslup özellikleri, yerel ve evrensel unsurların bir arada kullanıldığını göstermektedir. Mithraeum'lardaki haç kazımaları ise pagan inançtan Hristiyanlığa geçiş sürecini belgeleyen önemli veriler sunmaktadır. Bu katmanlı kullanım, Mithra kültürünün esnekliğini ve uzun süreli etkisini ortaya koymaktadır.

Sonuç olarak, bu çalışma Kommagene Krallığı'nda Mithra kültürünün üç temel işlevini ortaya koymaktadır: Birincisi, Mithra'nın diplomatik bir araç olarak kullanılması ve dexiosis sahnelerinin Part anlaşma geleneğiyle ilişkisi; ikincisi, basamaklı tünellerin inisiyasyon mekânı olarak değerlendirilmesi; üçüncüsü ise Kommagene'nin Mitraizm'in Anadolu'daki yerel gelişiminde ve Roma'ya aktarımında aracı bir merkez olarak konumlandırılmasıdır. Bu bulgular, Mithra kültürünün yalnızca dinî değil, aynı zamanda siyasi ve ideolojik bir yapı olduğunu göstermektedir. Kommagene örneği, Anadolu'nun antik dinler tarihindeki merkezi rolünü ve kültürler arası etkileşimin çok katmanlı doğasını anlamak açısından önemli bir katkı sunmaktadır.

Extended Abstract

One of the strategic crossroads of the ancient world, the Kingdom of Commagene existed between 162 BCE and 72 CE as a buffer state between the Roman Empire and the Parthian Kingdom. This distinctive geopolitical position fostered not only political and military balance but also intensified cultural and religious interactions. Commagene functioned as a transitional zone between East and West, a condition that facilitated the emergence of a pronounced syncretic religious structure within the kingdom. Formed through the combination of Persian and Hellenistic elements, this structure placed the cult of Mithra at its center. This study aims to demonstrate that the Mithra cult in Commagene functioned not merely as a religious belief system but also as an instrument of political legitimacy and diplomatic balance.

Previous scholarship on Mithra has largely focused on its Persian origins, its diffusion during the Roman period, or its Hellenistic reinterpretations. In contrast, the distinctive meanings and political functions acquired by the cult in local centers such as Commagene have long remained secondary considerations. This article seeks to address this gap by examining the role of Mithra in Commagene within a multi-layered analytical framework. The central argument of the study is that the Mithra cult in Commagene transcended its religious dimension and was strategically positioned as a diplomatic tool within the Roman–Parthian–Armenian triangle. In particular, dexiosis scenes, stepped tunnels, and Mithraea constitute the archaeological and icono

graphic foundations of this argument.

In this study, archaeological evidence and written sources are evaluated together; the reliefs of Mount Nemrut, the tunnels of Arsameia, and the Mithraea of Doliche are analyzed through iconographic and contextual approaches. Symbols such as the Phrygian cap, solar rays, and bull sacrifice scenes are examined in order to reveal both the local and universal elements of Mithraic iconography. Dexiosis scenes are treated as key data for understanding the ideological dimension of the sacred bond between the deity and the king. These scenes display closer affinities with the Parthian tradition of contract and loyalty than with the Roman concept of *fides*, indicating the presence of an east-oriented balance policy in Commagene's diplomatic orientation.

The religious structure of Commagene exhibits a syncretic character formed by the fusion of the Persian belief in Ahura Mazda with the Hellenistic pantheon. The ruler cult developed by Antiochos I, based on claims of direct kinship with the gods, represents the most concrete manifestation of this synthesis. Composite divine figures such as Apollo–Mithras–Helios–Hermes combined concepts of the sun, justice, and cosmic order, creating an ideological framework that appealed simultaneously to eastern and western audiences. The depiction of the ruler alongside the gods in the sacred precinct of Mount Nemrut constitutes a monumental expression of this ideology. Inscriptions and sculptural programs aimed to reinforce royal legitimacy through divine ancestry.

The ritual dimension of the Mithra cult is examined primarily through stepped tunnels and subterranean spaces. It is evident that some of the stepped tunnels found in various regions of Anatolia did not serve water supply or military functions but instead operated within ritual and initiatory contexts. The stepped tunnel at Arsameia, with its structure symbolizing a transition from darkness to light, supports the concept of “rebirth.” These features correspond closely to the seven-grade initiation system attested in Roman Mithraea. Rock-cut steps identified in the Mithraea of Doliche further strengthen this interpretation. Accordingly, stepped tunnels may be understood as transitional spaces that were both physical and symbolic within the Mithraic cult.

Doliche represents one of the most important centers documenting the continuity of the Mithra cult in Commagene. The two Mithraea uncovered there simultaneously reveal the cult's pre-Roman origins and its transformation during the Roman period. Bull sacrifice scenes, the Phrygian cap, and Hellenistic stylistic features demonstrate the combined use of local and universal elements. Cross engravings found within the Mithraea provide significant evidence for the transition from pagan belief systems to

Christianity. This layered use clearly illustrates the adaptability and long-term impact of the Mithra cult.

In conclusion, this study identifies three principal functions of the Mithra cult in the Kingdom of Commagene: first, the use of Mithra as a diplomatic instrument and the association of dexiosis scenes with the Parthian tradition of treaties; second, the interpretation of stepped tunnels as initiation spaces; and third, the positioning of Commagene as an intermediary center in the local development of Mithraism in Anatolia and its transmission to Rome. These findings demonstrate that the Mithra cult constituted not only a religious system but also a political and ideological structure. The case of Commagene offers a significant contribution to understanding Anatolia's central role in the history of ancient religions and the multi-layered nature of intercultural interaction.

Etik Komite Onayı: Bu araştırma için etik kurul izni gerekmemektedir.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Yazar Katkıları: Bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması tek yazar tarafından yürütülmüştür.

Çıkar Çatışması: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanmasına ilişkin herhangi bir potansiyel çıkar çatışması beyan etmemiştir.

Finansal Destek: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir finansal destek almamıştır.

Yapay Zekâ Kullanımı Bildirimi: Yazar; bu makalenin araştırılması, yazarlığı ve yayımlanması için herhangi bir yapay zekâ aracından faydalanmamıştır.

Sözcük Sayısı: Makaledeki sözcük sayısı 9000'i geçmemektedir.

Teşekkür: Herhangi bir teşekkür ifadesi yoktur.